

PRIKAZI

**Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1869. - 1878.*,
Orašje 2011, 665.**

Knjigom *Bosna i Hercegovina 1869.-1878.* prof. dr. Galib Šljivo je završio ranije planirani naučnoistraživački projekt historije Bosne i Hercegovine u posljednjih sto godina osmanske uprave. Da se radilo o planskom i detaljnom istraživanju historijskoga razdoblja s kraja 18. i u 19. stoljeću moglo se naslutiti pojavom njegove prve monografije o bosanskohercegovačkim teritorijama na jadranskoj obali.¹ Od tada do danas prof. Šljivo je objavio osamnaest monografija (obima 8641 stranica) koje se odnose na period bosanskohercegovačke historije od 1788. do 1878. godine. Tako je prof. Šljivo svojim monografijama, studijama, člancima i raspravama, na osnovu zgusnuto datih podataka, bez i jedne suvišno date fraze ili bez onih činjenica koje nisu historijski relevantne, objavio na hiljade strana i to o mnogim događajima, ljudima i pojavama historije Bosne i Hercegovine 19. stoljeća o kojima je prije njegovih istraživanja napisano samo po nekoliko redova, ili nekoliko strana, ili doslovce ništa. Sve monografije, ili studije, pa i članci u novinama profesora Šljive napisani su dopadljivim stilom, ali dr. Šljivo nijednom nije prešao granicu koja dijeli naučni rad od umjetničkog kazivanja. Zato se njegov način izraza približava u dovoljnoj mjeri razgovoru ljudi u vremenu koje oslikava. Na taj način učinio je dostupnim historiju Bosne i Hercegovine s kraja 18. i u 19. stoljeću onima koji se bave historijom, ali i drugima koji žele da prošire svoja znanja.

Zahvaljujući pisanju dr. Galiba Šljive i njegovih do sada objavljenih 18 monografija u prilici smo da se upoznamo sa posljednjim stoljećem osmanske vladavine, tačnije od 1788. do 1878. godine. Tokom navedenog perioda (1788.-1878.) u ime osmanskih sultana dužnost namjesnika u Bosni i Hercegovini obavljala su 64 osmanska dostojanstvenika. Na period od 1869. do 1878. godine odnosi se 12 namjesnika (od Šerif Osman-paše, 1869., do Ahmed Mazhar-paše, 1878.) koji su u ime sultana Abdulaziza (1861.-1876.), Murata V (1876.) i Abdulhamida II (1876.-1909.) upravljali Vilajetom Bosna. Ni jedan od namjesnika nije dostigao slavu Šerif Osman-paše, koji se bez sumnje ubraja u red najsposobnijih namjesnika koje je Bosna imala u 415 godina osmanske vladavine.

Slijedeći svoj raniji pristup pisanja o Bosni i Hercegovini, prof. dr. Šljivo i u knjizi *Bosna i Hercegovina 1869.-1878.* događaje prati tematski i hronološki. Da

¹ Galib Šljivo, *Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815.-1878.*, Beograd 1977., str. 1-192; Galib Šljivo, *Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran. Neum-Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815.-1878.*, Tešanj 2001., str. 1-374.

bi mnogi događaji i valijine odluke bile jasnije, autor je cijelu studiju podijelio u više dijelova-glava-poglavlja koji svaki za sebe predstavljaju cjelinu. Pri pisanju je koristio obimnu izvornu građu koju je strpljivim radom sakupio u arhivima Beča, Berlina, Sarajeva, Zagreba, Beograda, Cetinja i na drugim mjestima, te je prikupljene podatke nadopunio stručnom literaturom, tako da je čitalac u prilici da iz ove knjige sazna brojna dešavanja koja su do sada bila prekrivena velom zaborava.

Knjiga prof. dr. sc. Galiba Šljive *Bosna i Hercegovina od 1869. do 1878.* je formata A-5, obima 665 strana osnovnog teksta sa podnožnim napomenama (804 fusnote) koje su naznačene ispod osnovnog teksta. Na svakoj strani ima u prosjeku 36 reda, u svakom redu ima 55 daktilografskih znakova i veličinom slova 11. Autor je odabrao jedan format, isti spoljni izgled, pa i unutrašnji raspored teksta koji podsjeća na njegove prethodne knjige. Tekst ima sljedeće dijelove (cjeline-glave): *Predgovor* (5-8); *Glava I: Kraj Šerif Osman-pašine uprave* (9-184); *Glava II: Političke promjene u Evropi na početku osmog desetljeća devetnaestog stoljeća* (185-276); *Glava III: Era čestih promjena valija u Bosanskom Vilajetu* (277-388); *Glava IV: Pred Istočnu krizu* (389-434); *Glava V: Istočna kriza do okupacije Bosne i Hercegovine* (435-596); *Riječ na kraju* (597-602); *Schlußwort* (603-610); *Rječnik* (611-626); *Dodatak: Biografija* (627-634), *Historijske monografije* (635-636), *Intervjui* (637-664).

U *Predgovoru* (5-8 strana) autor je objasnio šta je bila namjera da napiše ovu knjigu o Vilajetu Bosna u periodu od 1869. do 1878. godine. Ova monografija predstavlja posljednje razdoblje historije Bosne pred okupaciju Austro-Ugarske, razdoblje koje je, bez sumnje, do sada najviše istraženo sticajem međunarodnih događaja i unutrašnjih zbivanja koji su ubrzali završetak historije Bosne i Hercegovine u sastavu Osmanskog carstva. I pored toga, autor se usudio, kako sam navodi, da navedeno vremensko razdoblje posmatra iz arhivskih izvora koji do sada nisu bili istraženi i da ih ukomponuje u cjelinu historijskog odsjeka bosanske i hercegovačke historije i primijeni metod izlaganja ostalih monografija iz edicije *Historija Bosne i Hercegovine u posljednjih sto godina osmanske uprave*.

U prvom poglavlju *Kraj Osman-pašine uprave* autor navodi da je Šerif Osman-paša bio valija u Vilajetu Bosna kad je u Osmanskom carstvu započelo izvođenje reformi kojima je zahvaćena i Bosna, odnosno Vilajet Bosna. Reforme je sprovodio na način da one nisu nailazile na protivljenje domaćeg stanovništva, niti su izražavani masovni protesti. Bio je to valija koji je najduže upravljao Bosanskim vilajetom i koji je uspostavio prisne veze sa diplomatskim korom koji se okupio u Sarajevu. Osim toga, za vrijeme Šerif Osman-paše provedene su administrativne reforme, uvedena je narodna vojska, prihvatani su muhadžiri koji su protjerani iz Kneževine Srbije, ali su građeni brojni drumovi, reformisan

obrazovni sistem i otvarane nove škole. Nekima ovako stanje u najjisturenijoj evropskoj osmanskoj pokrajini nije odgovaralo. Zbog toga su pojedini krugovi i sredine i dalje nastojale da Bosanski vilajet slovi kao *tamni vilajet*. Upravo su oni i pripremali vrijeme austrougarske okupacije i svih onih događanja o kojima piše prof. dr. Galiba Šljive u sljedećim poglavljima. Autor u knjizi donosi i suprotna mišljenja, prije svega pisanje štampe iz susjednih zemalja.

U poglavlju *Političke promjene u Evropi na početku osmog desetljeća devetnaestog stoljeća* autor ističe da je osamdesetih godina 19. stoljeća Vilajet Bosna bio zahvaćen nepomučenim interesovanjem velikih država koje su određivale red stvari u Evropi: Austro-Ugarske, Rusije, Italije, Francuske, Engleske i Njemačke. Kako bi u tačine pratili i znali prilike u ovoj najzapadnijoj osmanskoj provinciji, vodeće evropske države su imale konzularne agencije u Sarajevu, te vicekonzulate i diplomatska predstavništva u drugim gradovima Bosanskog vilajeta iz kojih su svojim vladama slali izvještaje. Posebno su bili prisutni putnici, uhode i ini znatizeljnici čije namjere nisu bile poznate.

Osim evropskih država, susjedne kneževine Srbija i Crna Gora su otvoreno izražavale plan o prisajedinjenju dijelova Bosne i Hercegovine u sastav navedenih kneževina. Pravoslavno stanovništvo, koje je bilo brojno u Bosni i pridobijeno za program Velike Srbije, odupiralo se lokalnim vlastima Bosanskog vilajeta, pa i organizovano napuštalo svoja ognjišta, odnoseći stvari i goneći stoku, kako bi se smjestilo na susjedne krajeve Vojne krajine.

Unutrašnje nezadovoljstvo stanovništva u Vilajetu Bosna te vrlo uspješno višegodišnje upravljanje valije Šerif Osman-paše i reforme koje je proveo, nije opredijelilo osmansku vladu da sa takvom praksom nastavi, dakle da na položaje valija u Vilajetu Bosna postavi sposobnog dostojanstvenika koji bi mogao uspostaviti red, osigurati primjenu zakona i podanicima život učiniti snošljivijim. Štaviše, osmanska vlada je ubrzano smjenjivala dostojanstvenike sa položaja valija, tako da se poneki nije mogao na tom položaju održati ni godinu dana (za devet godina smijenjeno 12 valija). Slično je bilo i sa mutesarifima pojedinih sandžaka, pa i kajmakamima. O svemu prof. dr. Galib Šljivo piše u poglavlju III: *Era čestih promjena valija u Bosanskom Vilajetu*, na način da su rečenice jednostavne, a misao teče u kontinuitetu. Kod autora nema naglih prekida tako da čitalac ima predstavu da prisustvuje događaju koji se pred njim odvija. Tom prilikom ne vidi se historičar koji sugerira zaključak ili je pristrasan u sukobu dviju struja ili partija.

Četvrto poglavlje sadrži podatke o prilikama u Vilajetu Bosna pred početak *Istočne krize*. Autor navodi da je politika osmanske vlade čestih promjena činovnika u Vilajetu Bosna za vrijeme velike Istočne krize utjecala na to da se nisu

otklanjali uzroci nezadovoljstva stanovništva, nego su oni povećavani, a autoritet lokalnih i viših vlasti sve više slabio. To je imalo za posljedicu da je u Vilajetu Bosna vladao nered, opća nesigurnost, pa su promjene bile i očekivane. Nepovjerenje muslimanskog stanovništva u sposobnost osmanske vlade da se neredi u Vilajetu Bosna iskorijene sve se više povećavalo, a zbog nebrige osmanske vlade isticana je potreba da se muslimani bore za očuvanje Bosne i Hercegovine kao svoje domovine. Takva borba je bila otežana s obzirom na činjenicu da je od pohoda Omer Lutfi-paše skoro nestao gornji sloj stanovništva: najugledniji su protjerani iz Bosne, najbogatiji begovi su osuđeni na vječno ili dugotrajno progonstvo, a njihove porodice rasturene širom Osmanskog carstva. Osim toga, osmanska vlada je zbog nepovjerenja prema domaćem muslimanskom stanovništvu isto sve manje uključivala u rad lokalnih, sudskih i administrativnih organa tako da oni nisu bili osposobljeni u obavljanju poslova koji se podrazumijevaju u radu i održavanju reda i sigurnosti.

Početak Istočne krize pokazao je da Osmansko carstvo više ne može upravljati Bosnom, te da je primorano da pristane na planove evropskih država, prije svih Austro-Ugarske. O tome autor piše u poglavlju: *Istočna kriza do okupacije Bosne i Hercegovine*. U evropskim planovima Vilajet Bosna postao je prevažno strategijsko područje u širem evropskom odnosu velesila. Najveći interes pokazala je Astro-Ugarska koja je na Berlinskom kongresu (13. juni - 13. juli 1878.) dobila saglasnost evropskih država da može da okupira i upravlja pokrajinama Bosnom i Hercegovinom. I pored opće nepripremljenosti za pružanje otpora austrougarskoj okupaciji, Vilajet Bosna je, ipak, pružio otpor okupacionoj vojsci kojoj je trebalo skoro tri mjeseca da skrši otpor domaćeg stanovništva i uspostavi red i mir.

Na osnovu naprijed napisanog može se konstatirati da knjiga *Bosna i Hercegovina 1869.-1878.* autora prof. dr. Galiba Šljive predstavlja izuzetan znanstveni doprinos u daljem izučavanju prošlosti navedenoga vremenskog perioda. Posebno je potrebno iznijeti činjenicu da su u knjizi pored brojnih novih dragocjenih podataka primjetne mnoge historijske korekcije, koje prije svega ispravljaju neke ranije nekritički preuzete teze bez historijske utemeljenosti. Cijela knjiga pisana je jasnim i preglednim stilom i jezikom uz punu znanstvenu akribiju koju je autor i ovoga puta pokazao. Sigurno da će ovo djelo, kao i prethodne knjige prof. dr. Galiba Šljive, biti nezaobilazne u upoznavanju historije Bosne i Hercegovine 19. stoljeća.

Zahvaljujući dosadašnjem naučno-istraživačkom radu prof. dr. Galiba Šljive, Bosna i Hercegovina je prva među južnoslavenskim, ali i nekim drugim državama, čija je historija obrađena u jednome kontinuitetu od preko 90 godina. Posebno je značajno što su sva djela autora napisana na osnovu velikog broja

historijskih izvora prvoga reda. Njegova priča o minulim događajima u Bosni i Hercegovini 19. stoljeća je uvjerljiva, čitalac dobija utisak da se vratio u to doba, da prisustvuje događajima ali i objašnjenjima izrečenim riječima savremenoga stanovnika. I na kraju, poslije pročitanih knjiga prof. dr. Galiba Šljive čitalac će lakše čitati ljetopise, razne memoare ili dnevnike zaostale iz 19. stoljeća.

Senaid Hadžić

Anika Mombauer, *Uzroci Prvog svetskog rata. Sporenja i saglasnosti*, Clio, Beograd, 2013, 226.

Uzroci Prvog svjetskog rata, jednog od prelomnih događaja u novijoj svjetskoj historiji, više od jednog stoljeća zakupljaju pažnju historičara, ali i naučnika različitih profila. O toj temi je proteklog stoljeća napisano više stotina knjiga i članaka. Njima se od nedavno pridružila i pažnje vrijedna studija Anike Mombauer² *Uzroci Prvog svetskog rata*, koju je prevela Ksenija Todorović, a objavila izdavačka kuća Clio iz Beograda. U fokusu istraživanja autorice bile su uglavnom okolnosti koje su podsticale, i još podstiču, dugotrajnu raspravu o uzrocima rata, dok je malo pažnje posvetila događajima koji su doveli do rata (Sarajevski atentat). Studija čitaocima pruža detaljan pregled mišljenja uglavnom njemačkih, ali i drugih historičara, o uzrocima izbijanja rata.

Knjiga se sastoji od sljedećih poglavlja: **Uvod** (7-22), **1. Pitanje ratne krivice u toku rata i na Versajskim mirovnim pregovorima** (23-69), **2. Revizionisti i antirevizionisti** (70-103), **3. Uzroci i pitanje kontinuiteta u nemačkoj istoriji** (104-150), **4. Saglasnost i nastavak rasprava posle Fišera** (151-190), **Zaključak** (191-194), **Bibliografija** (195-210), osvrt i komentari na knjigu od strane dr. Vojislava Pavlovića (211-221), te **Indeks** (223-226).

U uvodu studije autorica je prezentirala dugoročne i kratkoročne uzroke Prvog svjetskog rata, julsku krizu, odnosno političke i diplomatske događaje vođene u Evropi nakon atentata na prestolonasljednika Franca Ferninanda, te samo izbijanje rata.

Na početku Prvog poglavlja *Pitanje ratne odgovornosti u toku rata i na Versajskim mirovnim pregovorima* A. Mombauer navodi da je značaj odgovornosti za izbijanje rata kod učesnika shvaćen neposredno nakon njegova izbijanja. Sve strane u ratu su počele sa izdavanjem zbirke zvaničnih dokumenata, kojima su nastojale neprijateljskoj strani pripisati odgovornost za rat. Radilo se ustvari o zbirkama odabranih dokumenata, koje su plasirale političke elite. O njihovoj vrijednosti najbolji sud iznio je Holger Helvig, ocijenivši njemačku zbirku dokumenata sljedećim riječima: “Клио је, у ствари, изневерена у Немачкој још

² Historičarka Anika Mombauer rođena je 1967. godine u Njemačkoj. Studije historije završila je u Njemačkoj i Velikoj Britaniji. Od 1998. godine predavač je na Odjeljenju za modernu evropsku historiju Otvorenog univerziteta u Velikoj Britaniji. U periodu od 2006. do 2011. godine bila je sekretar Njemačkog društva historičara. Član je Uređivačkog odbora projekta *1914-1918. Online* (Internacionalna encklopedija Prvog svjetskog rata).

почетком 1914. године“.³

Po završetku rata uslijedile su još intenzivnije rasprave o uzrocima rata. Autorica navodi da su pobjednici iz Antante, poslije četiri godine ratnih stradanja i razaranja, željeli što prije Njemačku optužiti za rat, jer su prema njihovu uvjerenju rat izazvali njemački rukovodioci. Uz to je javno mnijenje u Francuskoj i Velikoj Britaniji tražilo osvetu za navodne i stvarne strahote koje su počinile njemačke trupe, te da Njemačka plati za sva razaranja počinjena u ratu. Usljed navedenih okolnosti moglo se unaprijed zaključiti da će mirovni ugovor biti oštar, navodi autorka. Prema odredbama člana 231. Versajskog mirovnog ugovora Njemačka je proglašena glavnim krivcem za rat, a ugovor joj je nametnuo i ogromne reparacije. Autorka navodi da je njemačka delegacija uprkos rezervama i protestima bila primorana da stavi potpis na mirovni ugovor u Versaju, pa i na uvredljivi član 231. koji se tiče navodne njemačke krivice. Takav ugovor je u Njemačkoj prihvaćen kao “diktat” koji su pobijeđenom narodu nametnuli nerazumni i osvetoljubivi pobjednici.

Među brojnim nepopularnim dijelovima Ugovora najviše nesuglasica je u Njemačkoj izazvao čl. 231. odnosno klauzula o krivici za izbijanje rata. Uz to što je označena kao jedini krivac za četverogodišnja ratna stradanja i razaranja u Evropi, Njemačka je bila opterećena ogromnim reparacijama koje su opravdavane upravo optužbama za ratnu krivicu. Za skidanje reparacija, prema tome, bilo je potrebno Njemačkoj da dokaže da čl. 231. nije imao osnova. U podnaslovu *Nemačka “kampanja nevinosti”* autorica daje iscrpan pregled aktivnosti koje su preduzimali zvaničnici i institucije u Njemačkoj kako bi skinuli njenu odgovornost za izbijanje rata. Na državnom nivou bilo je formirano više komisija koje su se bavile objavljivanjem diplomatske građe i organizovanjem kampanja u štampi, kako bi se dokazala neosnovanost njemačke krivice za rat. Cjelokupnom kampanjom rukovodilo je Ministarstvo inostranih poslova preko Odjeljenja za ratnu krivicu osnovanog 1919. godine, koje je bilo moćna propagandna organizacija. Pored objavljivanja zvaničnih zbirki građe, prema novodima autorke, dvadesetih godina 20. stoljeća objavljeno je i više memoarskih zapisa najviših njemačkih zvaničnika i ključnih aktera izbijanja rata, između ostalih i kancelara Betmana Holvega, kojima se Njemačka nastojala abolirati od krivice za rat.

U Drugom poglavlju *Revizionisti i antirevizionisti* autorka istražuje rasprave koje su bile aktuelne u međuratnom periodu oko krivice za rat. Naglašava da je tokom međuratnih godina postojao veliki broj različitih stavova o uzrocima izbijanja rata 1914. godine. U raspravama koje su vođene išlo se iz krajnosti u

³ Аника Момбауер, *Узроци Првог светског рата. Спореза и сагласности*, Београд, 2103, 24.

krajnost, tako da su jedni optuživali Njemačku za izbijanje rata, dok su drugi krivicu prebacivali na sudbinu (američki historičar i revizionista Bernadot Everli Šmit). Zvanični stavovi su se prema mišljenju autorke vremenom mijenjali. Dejvid Lojd Džordž, engleski ministar i premijer vlade tokom Prvog svjetskog rata, u svojim *Ratnim memoarima* iznio je mišljenje da je Evropa ušla u rat zbog grešaka i slučajnosti. Prema trećima, osnovni krivci za rat bili su Srbija, Francuska i Rusija (Heri Elmer Barns), a bilo je i mišljenja da niko nije odgovoran što se Julska kriza pretvorila u rat. Krajem tridesetih godina 20. stoljeća, u većini Evrope bio je ustanovljen novi konsenzus o ratnoj krivici, kojeg autorka naziva *Ugodni konsenzus*. Od konstatacije da je Njemačka jedina odgovorna za rat, prešlo se na tezu da su narodi jednostavno skliznuli u rat. Na taj način su nakon dvadeset godina poslije kraja rata uzroci odgovornosti za njegovo izbijanje naizgled bili riješeni kompromisom. Međutim, u to vrijeme Evropa i svijet bili su zahvaćeni novom, još strašnijom ratnom katastrofom. Bio je to rat, za koji Njemačka nije mogla poreći odgovornost poslije poraza i kapitulacije 1945. godine. Uzroci Prvog svjetskog rata, neposredno poslije završetka Drugog, nisu bili bitni, jer je svijet bio zaokupljen drugim problemima.

Rasprave o krivici za izbijanje Prvog svjetskog rata nastavljene su pedesetih godina 20. stoljeća, o čemu autorka piše u trećem poglavlju *Uzroci rata i pitanje kontinuiteta u nemačkoj istoriji*. Poglavlje počinje raspravom koja je vođena neposredno poslije rata, kada su revizionistički pogledi bili veoma prisutni među američkim i britanskim naučnim radnicima. Teza da su se evropski narodi “spotakli o rat” 1914. godine i dalje je bila općeprihvaćeno tumačenje kod zapadnonjemačkih historičara i šire javnosti. To shvatanje će šezdesetih godina, kako navodi autorka, raspršiti knjige njemačkog historičara Frica Fišera *Posezanje za svetskom moći* (1961) i *Rat iluzija* (1969), u kojima je autor porekao stanovište da je Njemačka bila nevinna u događajima koji su doveli do rata 1914. godine. Fišer je zastupao stanovište da su saveznici u Versaju donijeli pravilan zaključak o krivici Njemačke za rat. Debatu koja je uslijedila kao reakcija na njegove teze o Njemačkoj kao glavnom krivcu za globalni sukob Mombauerova je posvetila posebnu pažnju. Fišerova djela izazvala su ogromnu polemiku, a njegovi stavovi su bili podvrgnuti oštroj kritici, kako bi se opovrgla njegova stajališta o njemačkoj agresivnoj politici teritorijalne ekspanzije 1914. godine. Prema mišljenju autorice, Fišerovi argumenti nisu samo pokrenuli novo vrednovanje tadašnjih pogleda, nego su i naglasak sa diplomatske i političke historije premjestili na društvenu i ekonomsku historiju, što se odrazilo na način na koji su historičari željeli da objasne uzroke rata. Iako su u početku vodeći njemački historičari gnjevno reagovali na Fišerove poglede, optužujući ga da je „izdajnik otadžbine“, njegova stajališta su podstakla novo zanimanje za staru temu “uzroka Prvog svjetskog rata”

i dala podstreka za nova istraživanja ovog pitanja.

Saglasnost i nastavak rasprava poslije Fišera naslov je četvrtog poglavlja knjige, koje autorka počinje raspravama u Njemačkoj oko kontroverznog Fišerovog shvatanja o krivici za rat. Tokom tih neprijatnih rasprava, kako ih naziva Mombauerova, u Njemačkoj su se profilirale dvije različite škole mišljenja (“Hamburška” i “Bilfedska”), u kojima se polahko potirala granica između pojedinih frakcija. Međutim, i dalje većina naučnika nije bila ubijeđena u ispravnost Fišerova stava da je njemačka spoljna politika imala neprekinuto usmjerenje.⁴ I pored svih kontroverzi njegovo istraživanje nagnalo je njemačke historičare da ponovo ispituju raspoložive dokaze da bi shvatili zašto je došlo do rata 1914. godine. Protivnici Fišerovih teza su, pak, počeli sve više da se usredsređuju na sitne detalje oko spora. U rasprave su se polahko uključili i mlađi historičari, koji su istraživanju ove teme pristupali sa manje pristrasnosti od historičara koji su bili savremenici oba svjetska rata. Nova generacija historičara smatrala je da pitanje uzroka rata pripada historiji i da zato zaslužuje da bude istraženo. Uz to, sve više su isticali ulogu i drugih zaraćenih strana 1914. godine i time širili debatu o uzrocima rata. Neke od tih rasprava autorka je analizirala u ovom poglavlju. Iako je težište u knjizi Mombauerova posvetila njemačkim historičarima i njihovim sporenjima, prije svega F. Fišeru, posljednji dio ovog poglavlja posvetila je nedavnim istraživanjima uloge i drugih država (Austro-Ugarske, Velike Britanije, Francuske, Rusije i Srbije) u događajima koji su doveli do rata. Na samom kraju knjige autorica ukazuje na nadolazeći talas rasprava i sporenja o ovoj još uvijek spornoj temi.

Anika Mombauer je u knjizi *Uzroci Prvog svjetskog rata. Sporenja i saglasnosti* kroz analizu historiografije čitaocima pružila jedan novi pogled na pitanje odgovornosti za rat. I nakon jednog stoljeća ovo pitanje je još uvijek aktualno. Teme iz Prvog svjetskog rata još uvijek privlače pažnju historičara, ali i naučnika različitih profila. Stoga im ovo djelo, kao i široj čitalačkoj javnosti, može biti od koristi u sagledavanju i upoznavanju sa zbivanjima vezanim za izbijanje Prvog svjetskog rata.

Salkan Užičanin

⁴ Prema Fišerovim tumačenjima njemački rukovodioci su ciljali na rat nekoliko mjeseci prije nego što je on zaista počeo. (A. Момбайер, *Узроци Првог светског рата*, 111).

***Bošnjačka pismohrana. Časopis za povijest i kulturu Bošnjaka u
Hrvatskoj, svezak 13, broj 38 – 39, Zagreb 2014,
Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb
i Zagrebačku županiju***

I 2014. godine po trinaesti puta na 496 stranica objavljen je 38–39 broj *Bošnjačke pismohrane*, časopisa za povijest i kulturu Bošnjaka u Hrvatskoj, izdanje Bošnjačke nacionalne zajednice za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju. Radi se o uistinu vrlo uspješnom zborniku koji redovito donosi niz znanstvenih i stručnih radova s konferencija koje organizira Bošnjačka nacionalna zajednica Hrvatske, Islamska zajednica u Hrvatskoj, Medžlis islamske zajednice Zagreb i Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju. Ovaj zbornik je vredniji time što su ovaj put objavljeni radovi sa dva znanstvena simpozija „Islam u Europi - stanje i perspektive“ i „Društveni položaj muslimanke u Europi – stanje i kako ga poboljšati“ te s okruglog stola „Položaj Bošnjaka u Republici Hrvatskoj u kontekstu europskih integracija“. U zborniku su objavljena 23 znanstvena i stručna članka te 12 ostalih članaka vezanih za književno stvaralaštvo, umjetnost (likovno stvaralaštvo) i bošnjačke znanstvenike. Zbornik uz to ima i dvije znanstvene recenzije, čime je postigao da se autorima njihov rad znanstveno vrednuje. *Bošnjačka pismohrana* podijeljena je u sedam osnovnih cjelina od kojih je svaka cjelina podijeljena u potpoglavlja, odnosno radove pojedinih znanstvenika, javnih i kulturnih radnika vezanih za pojedinu temu Zbornika.

Prva cjelina pod nazivom *Bosna i Hercegovina i Bošnjaštvo* sastoji se od četiri teksta. Prvi je tekst *Historijsko razumijevanje Bošnjaštva u kontekstu popisa stanovništva u BIH u 2013. godini* autora prof. dr. Muje Demirovića s Pravnog fakulteta Univerziteta u Bihaću u kojem autor komentira popis stanovništva u Bosni i Hercegovini 2013. u kontekstu bošnjačke nacije. Doc. dr. sc. Edin Mutapčić sa Pravnog fakulteta Univerziteta u Tuzli piše rad pod naslovom *Srednjovjekovna Bosna i njezin narod* u kojem se bavi egzistiranjem medijevalne bošnjačke etničke zajednice. Autor smatra kako je sinteza različitih etničkih skupina u jedinstvenu bošnjačku etničku zajednicu u srednjem vijeku dobila svoj okvir u bosanskoj državi, koja je dovela do posebnosti današnjeg bosanskohercegovačkog prostora u obliku višestoljetnog kontinuiteta teritorija, imena i političkog organiziranja. Prof. dr. Ivan Balta sa Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Osijeku piše rad *Bošnjaštvo u austrougarskoj politici krajem 19. i početkom 20. vijeka* u kojem je naglasak stavljen na politiku Benjamina Kallaya i Istvana Buriana prema Bosni i Hercegovini, odnosno usporedbu projekta stvaranja Kallayeve bosanske nacije u odnosu na jačanje vjerskih zajednica i nacionalnih

individualnosti u vrijeme Burianove uprave. Četvrti rad piše doc. dr. sc. Dževad Drino sa Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici pod naslovom *Josip Vrbić – pisac historije Bosne i Hercegovine i osnivač Bošnjačke demokratske stranke* u kojem se bavi Vrbićevim političkim idejama i shvaćanjem bošnjaštva kao i njegovim historiografskim radom.

Druga cjelina sadrži dva teksta. Jedan je tekst prof. dr. Seada Berberovića *Analiza rezultata popisa stanovništva 2011. u Republici Hrvatskoj prema narodnosti i vjeri*. Radi se o iznimno korisnom tekstu u kojem Berberović analizira rezultate posljednjeg popisa stanovništva u Hrvatskoj i uspoređuje ga s prošlim popisom iz 2001. Ujedno se bavi i političkom zastupljenošću Bošnjaka u županijama i općinama, odnosno njihovim pravom za osnivanje vijeća ili dobivanje predstavnika nacionalne manjine. Drugi tekst je izvorni znanstveni rad dr. sc. Zlatka Hasanbegovića i dr. sc. Nenada Pokosa (*Tro*) *jedan narod. Bošnjaci, Muslimani i Hrvati Muslimani u Hrvatskoj u popisima stanovništva 2001. i 2011. godine* koji je objavljen u *Društvenim istraživanjima* 2014. godine. U tekstu autori na temelju neobjavljenih podataka iz Državnog zavoda za statistiku donose informacije o nacionalnom izjašnjavanju Bošnjaka u Hrvatskoj 2011. godine.

Treća cjelina *Bošnjaci i Islamska zajednica* sastoji se od jedanaest tekstova. Prvi je tekst prof. dr. sc. Ivana Markešića, sociologa religije, pod naslovom *Islamizirana Europa ili europezirani islam*. Markešić se pozabavio terminima Europa i islam pokušavajući odgovoriti na pitanja što se podrazumijeva pod tom pojmovima s naglaskom na socioreligijsku situaciju, zaključujući kako je Europa nužno mora omogućiti suživot, ali i izgradnju zajedničkih vrijednosti. Prof. dr. sc. Enes Karić s Fakulteta islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu piše esej *Ljudsko lice u izvorima islama*. U tekstu piše o opisu ljudskog lica u Kur'anu i Hadisu u kontekstu suvremenih rasprava o pokrivanju ljudskog lica. Autor raspravu zaključuje tezom kako praksa pokrivanja čovjekova lica ne može biti opravdana izvorima islama. Akademik prof. dr. sc. Ferid Muhić piše tekst *Kritička analiza ključnih argumenata ekstremnog antislamizma: slučaj Bat Ye'or* u kojem donosi informacije o današnjoj islamofobiji. Muhić se posebno pozabavio autoricom koja piše pod pseudonimom Bat Ye'or, pozivajući na križarski rat protiv muslimana. Prof. dr. sc. Aziz Hasanović piše tekst o *Utjecaju islama na oblikovanje Europe* u kojem navodi primjer Hrvatske kao pozitivnog modela integracije muslimana u europskom društvu. Mr. sc. hfz. Behija Durmišević bavi se temom *Bošnjačko razumijevanje islama u 20. stoljeću – tematizacija pitanja muslimanke u Bosni i Hercegovini tokom 20. stoljeća*. U tekstu piše o položaju žena muslimanki kroz dvadeseto stoljeće uspoređujući zakonske propise od početka stoljeća do današnjih dana. Doc. dr. sc. Nedžad Grabus, predsjednik Mešihata Islamske zajednice u Sloveniji, na primjeru džamije u Ljubljani piše o *islamskim kulturnim centrima i*

integracijskim procesima muslimana u europska društva. Doc. dr. sc. Amir Karić sa Pravnog fakulteta Univerziteta u Tuzli bavi se u svojem tekstu *nekim aspektima političke participacije muslimana u Evropi*. Zaključuje kako se muslimani aktivno uključuju u politički život svojih novih domovina pri čemu su većinom opredijeljeni podrškom tradicionalnim strankama. Sead Muhamedagić osvrnuo se na monografiju *Muslimani u Austriji. Povijest, životni svijet religija. Osnove za dijalog* autora Susanne Heine. Dr. sc. Sead Alić bavi se u tekstu *Kako postaviti pitanje?* pravicima razmišljanja o odnosu islama i Europe. Prof. dr. sc. Fahira Fejzić Čengić piše tekst *Medijska pismenost – duhovna uspravnost žene u postmodernim tokovima – komparativni pogled*. Prof. dr. sc. Adnan Jahić s Filozofskog fakulteta u Tuzli se bavi *bilješkama o hafizu Salihu ef. Sivčeviću i njegovom djelovanju u Behram-begovoj medresi u Tuzli* te na temelju arhivske građe iz Arhiva Tuzlanskog kantona piše o njegovu reformatorskom radu.

Četvrti dio Zbornika posvećen je radovima s Okruglog stola *Manjine u Republici Hrvatskoj u kontekstu europskih integracija* na kojem je sudjelovalo šest sudionika. Prof. dr. sc. Sead Berberović daje osvrt na djelovanje *Bošnjaka u Hrvatskoj kao manjine kroz 22 godine*. Autor u tekstu analizira popise stanovništva od 1991. do 2011. te daje pregled organiziranja bošnjačke nacionalne manjine od osamostaljenja Hrvatske do današnjih dana. Mag.iur. Amina Nanić piše tekst o *ustavnopravnom položaju nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj* gdje analizira položaj nacionalnih manjina u Hrvatskoj (Jugoslaviji) od 1963. do današnjih dana. Dr. sc. Filip Škiljan iz Instituta za migracije i narodnosti donosi tekst koji se bavi *analizom stvarnih dosega u konzumaciji prava nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj* gdje donosi primjere kršenja prava nacionalnih manjina od uspostave neovisne Hrvatske do današnjih dana, a dr. sc. Ljiljana Dobrovšak iz Instituta Ivo Pilar napisala je tekst o *manjinskim udrugama/udruženjima na web stranicama* navedenim na popisu Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina. Nemanja Relić, mag. polit., iz Srpskog demokratskog foruma piše tekst *Povezivanje nacionalnih manjina u svrhu ostvarivanja prava te mogućnosti financiranja projekata nacionalnih manjina kroz EU fondove* u kojem prezentira projekt financiran u sklopu IPA programa 2009. pri čemu bošnjačka i srpska nacionalna zajednica su surađivale u jačanju prava nacionalnih manjina na području Banije i Korduna. Dr. sc. Vlatka Dugački iz Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža u Zagrebu piše tekst *Česi u Hrvatskoj u XX. i XXI. stoljeću – sličnosti i razlike* u kojem donosi interesantne podatke o položaju češke nacionalne manjine između 1911. i 2011. godine.

Peti se dio bavi radom, značajem i životom prof. dr. sc. Esada Ćimića. Iz različitih uglova gledišta o Ćimiću pišu Esad Bajtal, Ivan Markešić, Mladen Labus i Ajka Tiro, a na kraju je dana i bibliografija radova sociologa religije prof. dr.

Esada Ćimića. Poglavlje je obogaćeno i objavljivanjem Ćimićeve teksta *Sudbina i otpori*. Radi se o vrijednom doprinosu istraživanju ličnosti Esada Ćimića.

U šestom dijelu pod naslovom *Književni prikazi* objavljene su drame Ahmeda Muradbegovića, a Dinko Delić piše tekst *Nedočitani bosanski pisac* o Ahmetu Muradbegoviću. Prof. dr. sc. Shahab Yar Khan analizira i uspoređuje položaj žena u djelima Williama Shakespearea i sufijskoj literaturi.

Posljednja cjelina pod nazivom *Likovno stvaralaštvo* obuhvaća tri priloga posvećena slikaru Zlatanu Vehaboviću. Poglavlje *Djelovanje Zlatana Vehabovića* obuhvaća intervju sa Zlatanom Vehabovićem koji je vodio Mladen Bičanić, te popratne tekstove uz izložbe Zlatana Vehabovića koji su izlazili u novinama ili koji su služili kao predgovor za izložbu i njegov životopis.

Radovi objavljeni u Zborniku obuhvaćaju poglede raznorodnih znanstvenika i stručnjaka na teme Bosne i Hercegovine i Bošnjaštva, Bošnjaka i Islamske zajednice, života i rada Esada Ćimića, nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj, književnog rada Ahmeta Muradbegovića, djelovanja umjetnika Zlatana Vehabovića i popisa stanovništva koji je proveden u Hrvatskoj 2011. godine. Radi se o vrlo zanimljivom štivu koje neće biti korisno samo znanstvenoj publici, već i široj javnosti. Povijesni prilozi u ovom Zborniku predstavljaju vrlo zanimljiv pogled na odnos prema bošnjačkoj naciji u raznim razdobljima prošlosti. Drugi dio koji se tiče religije i odnosa islama prema naciji (posebno bošnjačkoj) kao i odnosu islama prema europskoj kulturi vrlo je značajan doprinos istraživanju i proučavanju islamske kulture u Bosni i Hercegovini, odnosno odnosa islama i Europe. Vrlo veliku vrijednost predstavljaju i pogledi znanstvenika i stručnjaka na položaje nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj s posebnim osvrtom na Bošnjakete na popise stanovništva 2001. i 2011. godine .

Autori su vrlo vješto obradili spomenute teme te na taj način stvorili tekstove koji će biti korisni znanstvenicima i stručnjacima različitih profila (ponajprije povjesničarima, sociolozima, filozofima i politolozima). Kako zbog promišljanja manjinskog položaja te primjerene metodologije, časopis *Bošnjačka pismohrana* predstavlja značajan doprinos poznavanju manjinske problematike u Hrvatskoj, a njegovo redovito izlaženje poticaj je za daljnje istraživanje posebice bošnjačke nacionalne manjine u Hrvatskoj te najrazličitijih bosanskohercegovačkih tema.

Filip Škiljan

Adnan Jahić, *Vrijeme izazova.*
Bošnjaci u prvoj polovini XX stoljeća,
Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku
županiju, Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića Sarajevo,
Zagreb – Sarajevo 2014, 629.

Potkraj 2014. godine, u izdanju Bošnjačke nacionalne zajednice za Grad Zagreb i Zagrebačke županije i Bošnjačkog instituta- Fondacija Adila Zulfikarpašića Sarajevo, iz štampe je izašla knjiga *Vrijeme izazova. Bošnjaci u prvoj polovini XX stoljeća* autora prof. dr. Adnana Jahića. Prof. dr. Adnan Jahić u posljednje dvije decenije na jedan posebno zanimljiv, naučno odgovoran i akribičan način otvara čitav niz važnih pitanja iz suvremene prošlosti Bošnjaka i Bosne i Hercegovine. Taj njegov istraživački trud rezultirao je sa nekoliko veoma zanimljivih i historiografski utemeljenih publikacija, te nekoliko desetina članaka i drugih historijskih sadržaja, koji na naučno profiliran i prihvatljiv način tretiraju suvremenu bosanskohercegovačku prošlost. Posebnu pozornost naučne javnosti u Bosni i Hercegovini i zemljama okruženja privukla je njegova knjiga *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)* (Zagreb 2010). Za razliku od ove knjige, koja je tretirala jedno važno i integralno zaokruženo historijsko pitanje posvećeno Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini, Jahićeva nova knjiga *Vrijeme izazova – Bošnjaci u prvoj polovini XX stoljeća* bavi se setom važnih pitanja iz prošlosti Bošnjaka i Bosne i Hercegovine u prvoj polovini XX stoljeća. Knjiga je nastala kao rezultat desetogodišnjeg rada i naučnog stremljenja autora da se kroz jedan istraživački i historiografski uvid osigura što potpunija faktografska osnova za stvaranje cjelovitije slike o prošlosti Bošnjaka i Bosne i Hercegovine u navedenom periodu.

Naime, pitanja otvorena i obrađena u knjizi predstavljaju naučno zadiranje i osvrt na brojne izazove kroz koje su prolazili Bošnjaci u prvoj polovini XX stoljeća. To je vrijeme mukotrpnog stremljenja na putu njihovog nacionalnog, političkog, duhovnog i kulturnog razvoja i uzdizanja. Riječ je o složenoj i kompleksnoj problematici, koja obuhvata jedno od najdramatičnijih razdoblja ukupne historije Bošnjaka. To je vrijeme opterećeno ratovima, borbom za nacionalni prestiž i dominaciju, nametanjem totalitarnih ideologija, te konstantnim nasrtanjem na tradicionalne, duhovne i ukupne vrijednosti Bošnjaka. Sve je to u konačnici snažno uticalo na razgradnju bošnjačkog nacionalnog i ekonomskog bića i ukupnog identiteta. U nekim posebno složenim i kritičnim vremenima

prijetilo je i njihovom opstanku. Stoga, autor sa potrebnom dozom istraživačkog opreza pristupa otvaranju i razmatranju brojnih historijskih pitanja, te daje jedno zrelo promišljanje u kojem iznosi naučno utemeljene stavove o karakteru zbivanja u navedenom razdoblju bošnjačke prošlosti. Osim toga, autor se svojski potrudio da što vjernije oslika bošnjačku prošlost navedenog vremena, što se najbolje može vidjeti iz prezentovanih sadržaja u knjizi. Knjiga počinje pitanjima koja zadiru u srž problema sa kojima su se susretali Bošnjaci nakon odlaska Osmanlija (1878), a posebno nakon aneksije (1908. godine), kada su Bošnjaci postavljali pitanja opstanka njihove vjere i posjeda u novom državno-političkom kontekstu. Autor skreće pažnju i ukazuje na nesnalaženje i dijametralno suprotne poglede u vezi aneksije od strane bošnjačkih političkih subjekata i autoriteta. Muslimanska narodna organizacija (MNO) istu je smatrala nastavkom pravnog i političkog nasilja nad Bosnom i Hercegovinom i njenim stanovnicima, pri čemu je težila jednoj irealnoj inicijativi povratka Bosne i Hercegovine u okrilje Osmanskog carstva, dok je Muslimanska napredna stranka (MNS) imala sasvim oprečan stav o ovome, sagledan u podržavanju potpune uspostave austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini.

Posebnu pažnju u knjizi autor poklanja rješavanju složenog jugoslovenskog pitanja i događajima vezanim za Prvi svjetski rat. To je pitanje iznova aktualiziralo državno-pravni status Bosne i Hercegovine i njen opstanak, koji je zavisio od statusa i položaja Bošnjaka, ali i od njihove osviještenosti u tom složenom vremenu. Autor ističe da su političku aktivnost Bošnjaka u Prvom svjetskom ratu karakterisale interesno-personalne razlike i odsustvo zajedničkih vizija i odgovora na izazove koje su sa sobom nosili politički tokovi i događaji, što je sužavalo društvenu osnovu učešća Bošnjaka u procesima rješavanja jugoslovenskog pitanja, uključujući redefiniranje državno-pravnog položaja Bosne i Hercegovine. Autor u knjizi dobro detektira navedenu problematiku, ukazujući na problem odsustva integralne bošnjačke platforme, što je značajno udaljilo Bošnjake od političkih i društvenih tokova koji su bili vezani za rješavanje ovog pitanja. To je doprinijelo da stvaranjem Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca bošnjački interesi postanu lakšim plijenom centralističko-nacionalističkih političkih struktura iz Beograda. Riječ je o konstantnom procesu razgradnje bosanskohercegovačkog državotvornog bića u vremenu trajanja monarhističke Jugoslavije.

Na jedan posve nov, ali naučno prihvatljiv način, autor se bavi pitanjem upotrebe naziva „Bošnjak“ u savremenoj historiografiji, te iznosi stav „da nema razloga naučne naravi zbog kojih se naziv Bošnjak ne bi mogao koristiti za Bošnjake u onim razdobljima historije u kojim je taj termin bio zanemaren, osporavan, zabranjivan i potisnut.“ Autor posebno drži do stava da se ovaj period bosanskohercegovačke prošlosti značajno može razumjeti kroz validne spoznaje o

političkim i javnim ličnostima, koje su obilježile isti. Stoga je dat zanimljiv i detaljan osvrt napolitičko, javno i kulturno djelovanje i život Husage Ćišića, pri čemu donosi značajan broj novih saznanja iz njegovog bogatog političkog i javnog života. Jedan broj istih govori o mladalačkim idealima i zabludama Husage Ćišića. Tu su brojni stavovi Husage Ćišića izneseni o važnim pitanjima tadašnje bošnjačke i bosanskohercegovačke političko-društvene zbilje, poput onih vezanih za prečansku politiku, oprez u kritici vladajućih srbijanskih krugova, prijetnju velikosrpske hegemonije, opstanak Bosne i Hercegovine, početni kritički odnos prema dr. Mehmedu Spahi i Jugoslavenskoj muslimanskoj organizaciji, koji je značajno promijenjen u šestojanuarskom sistemu, kada je od žestokog kritičara Ćišić postao lojalni pristaša i branitelj Spahine politike, čijom zaslugom je izabran za predsjednika Vakufsko mearifskog sabora 1937. godine. Tu su i druga Ćišićeva stajališta - o bosanstvu i bosanskoj autonomiji, o oduševljenju i razočarenju avnojevskom Jugoslavijom, zbog njegove bezuspješne borbe za priznavanje bosanske narodnosti. Iznesena stajališta vezana za Husagu Ćišića data na ovaj način bacaju jednu novu i zasigurno jasniju svjetlost na ukupne odnose i prilike u kojima su se našli Bošnjaci i Bosna i Hercegovina u prvoj polovini XX stoljeća.

Autor u knjizi otvara i tretira i druga važna pitanja iz društvene historije Bošnjaka i Bosne i Hercegovine. Veoma su zanimljive historijske opservacije autora o ulozi bosanskohercegovačke uleme u kulturnom i društvenom životu Bošnjaka. One idu u pravcu stava da ulema nije imala potrebne pretpostavke i snagu da bude generatorom ukupne uspješne preobrazbe i preporoda Bošnjaka u navedenom vremenu. Posebno poglavlje je posvećeno nacionalnom pitanju Bošnjaka između dva svjetska rata, pri čemu je otvoreno nekoliko pitanja kojima su se željele otkloniti određene dileme, poput one važne, čija je Bosna. U tom smislu, autor nakon iznošenja brojne i značajne faktografije, donosi nedvosmislen zaključak da su bosanskohercegovački srpski političari smatrali „da država mora imati jasnu strategiju za Bosnu, kako bi srpski narod u njoj imao ulogu koju zaslužuje po historiji, po brojnosti i po zaslugama“. Također, srpska politička javnost je bila ubijedena da značajna zasluga za udaljenost bosanskohercegovačkih muslimana od srpstva, pored oportunistički nastrojenih elita, pripada reisu-l-ulemi Mehmedu Džemaludinu Čauševiću. Tako mu je na primjer posebno zamjereno, što lično nije posvetio nijednu džamijsku dovu dinastiji Karađorđevića. Stoga su posebno zanimljiva gledanja autora na ličnost i ulogu reisu-l-uleme Čauševića. Između ostalog, on iznosi stav srpskog političara Šćepana Grđića o njegovom nacionalnom opredjeljenju koji glasi da Čaušević „nije bio nacionalno svjestan ni kao Srbin, ni kao Hrvat, bio je Bošnjak“. Kako je Islamska zajednica imala značajnu ulogu u životu Bošnjaka, autor ovom pitanju posvećuje vidnu pažnju, dajući osvrt na nekoliko važnih pitanja, kao što su: uticaj rijasetu u političkom i

vjerskom životu Bošnjaka, stajališta o izboru reisu-l-uleme, o porijeklu rijaseta, o podršci i otporu reisu-l-ulemi Čauševiću, o teškom bremenu reisu-l-uleme, o pritiscima vlasti na Islamsku zajednicu, te o drugim brojnim bitnim detaljima iz vjerskog života u Bosni i Hercegovini u navedenom periodu. Na kraju, autor daje jedno razumno i naučno utemeljeno i održivo stajalište da je rijaset bio permanentno izložen uticajima i pritiscima različitih subjekata, od države i državnih organa, političkih stranaka, raznih interesnih skupina, te da je i u takvim nepovoljnim okolnostima, prilagođavajući se političko-društvenim prilikama, ulagao napore ka realizaciji svoje temeljne islamske misije, ciljeva i zadataka.

Posebnu pažnju autor je posvetio pitanjima koja su se odnosila na odnose srpskih i hrvatskih političara prema „nacionalizovanju muslimana“, pri čemu ukazuje na prisustvo stalnih pritisaka u pravcu širenja srpske i hrvatske nacionalne ideje među Bošnjacima. Nešto novo u historiografskom smislu je sud dat od strane autora o bošnjačkoj eliti u prvoj polovini XX stoljeća. Autor kritički ukazuje na bošnjačku političku raspolućenost, rasulo i idejnu dezorijentaciju, kao tragično ishodište oportunističke politike, koja je zanemarivala težišna pitanja bošnjačke opstojnosti, što je ostavilo neželjene i dugotrajne posljedice po Bošnjake. Sa puno naučne suptilnosti autor prilazi pitanju posvećenom položaju Bošnjaka u Drugom svjetskom ratu i njihovoj ulozi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH). O ovom pitanju autor govori na osnovu nekih novih i u historiografiji dosada nepoznatih izvora. To je doprinijelo da autor pruži nekoliko važnih novih stajališta. Iznesenim promišljanjima autor prevazilazi neka dosadašnja stereotipna stajališta o ovom pitanju, te tako značajno pomaže stvaranju jasnije slike i boljem razumijevanju bošnjačkog iskustva sa ustaškom hrvatskom državom. To je učinjeno tretiranjem brojnih pitanja poput odnosa ustaškog režima prema Bošnjacima te odnosa Bošnjaka prema NDH, koji je išao od njihovog ushićenja do razočarenja. Treba istaći i činjenicu da je autor potpuno svjestan kompleksnosti i složenosti ovog pitanja, te stoga istom prilazi sa posebnim oprezom, vagajući validnost bezmalo svakog korištenog izvora. To je pomoglo autoru da iznese više važnih tvdnji i zaključaka u cilju bacanja što jasnijeg svjetla na najvažnije subjekte ratnih dešavanja, naročito kada je riječ o njihovom odnosu prema Bošnjacima. Zanimljiv prilog u knjizi je posvećen Muhamedu ef. Pandži, uglednom članu Ulema-medžlisa i poznatom mualimu Begove džamije u Sarajevu. Ovim sadržajem autor pokušava odgonetnuti neke ranije dileme o ulozi ovog znamenitog alima i muderisa u događajima vezanim za Drugi svjetski rat. Njih je jako dosta, neke su kontradiktorne, pa će ovo kazivanje pomoći boljem sagledavanju uloge Muhamed ef. Pandže u ratnim dešavanjima. Osim toga, kroz slučaj hafiza Muhameda ef. Pandže želi se ukazati na sudbinu i stavove ovog angažiranog bošnjačkog muslimanskog autoriteta u Drugom svjetskom ratu, na njegovu upućenost i

neupućenost u zamršena vojno-politička kretanja u okupiranoj Jugoslaviji te na iskazane napore i potrebe nekih predstavnika uleme da se bošnjačko nacionalno biće očuva u surovim vremenima rata. Jedan prilog u radu odnosi se na društveno-političke prilike neposredno nakon Drugog svjetskog rata vezane za Zvornički srez, gdje je na osnovu izvora prvoga reda iznijeto jako puno zanimljivih i provocirajućih stavova i činjenica o ovom periodu bosanskohercegovačke prošlosti. To je vrijeme uspostave komunističke vlasti i obnove zemlje, složenih međunacionalnih odnosa, djelovanja antikomunističkih grupa, nedostatka kadrova i čitavog niza drugih složenih i za novu vlast otvorenih pitanja. Sa svim pitanjima se susretao i prostor Zvorničkog sreza, koji je oslikavao ukupnost bosanskohercegovačke stvarnosti ovog vremena, kada su Bošnjaci bili izloženi novim iskušenjima i problemima, koji su ostavili dubok trag i uticali na njihovu daljnju sudbinu. Ovaj dio teksta će svakako biti od pomoći drugim istraživačima u otvaranju važnih historijskih pitanja iz ovog perioda bosanskohercegovačke prošlosti.

Knjiga *Vrijeme izazova. Bošnjaci u prvoj polovini XX stoljeća* Adnana Jahića predstavlja značajno i vrijedno historiografsko osvježenje koje je nedostajalo historijskoj nauci u Bosni i Hercegovini. Jahićevo štivo, sa puno faktografskih novina, na eruditskim osnovama, građeno na analizi i kritici dosadašnjih historiografskih stajališta, značajno je obogaćeno iznošenjem novih gledišta zasnovanih na brojnim relevantnim historijskim izvorima. Sadržaji predstavljani u navedenoj knjizi, autora koji piše objektivno, kritički, bez sentimentata prema akterima minulih zbivanja, važan su iskorak ka stvaranju nekih novih, drugačijih, ali historijski opravdanih pogleda i stajališta. Oni su potrebni historijskoj nauci, posebno u Bosni i Hercegovini, ali i okruženju, kako bi se razbili postojeći klišeji i stereotipi, nastali pod uticajem određenih politika, ideologija i predrasuda. Stoga nam sadržaj koji je ponuđen u ovom vrijednom djelu značajno pomaže u sklapanju jasnijeg i objektivnijeg mozaika uvida o prošlosti Bošnjaka i Bosne i Hercegovine u burnom vremenu kakvo je bilo prva polovina XX stoljeća.

Izet Šabotić

Admir Mulaosmanović, *Iskušnje opstanka – Izetbegovićevih deset godina 1990.-2000*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2013, 309.

Pisati o državnici čija je djelovanje najneposrednije utjecalo na prilike u kojim živimo, na postojeću državnu i društvenu stvarnost, iznimno je zahtjevno i nezahvalno. Kada je Alija Izetbegović u pitanju, cijelu stvar dodatno komplicira opseg kontroverzi koje su se, s razlogom ili ne, plele i još uvijek pleću oko njegove ličnosti. Ipak, postavlja se pitanje: zašto je Izetbegović, premda se zalagao i borio za neupitne političke, civilizacijske i ljudske vrijednosti, čak i među dobronamjernim ljudima - a o političkim protivnicima da i ne govorimo - nerijetko bio predmet kritike upitne zasnovanosti, nerazumijevanja i osporavanja. Temeljna činjenica koja mnogima predstavlja smetnju u pokušajima objektivnog razumijevanja Alije Izetbegovića i njegove politike jeste njegova nekonvencionalnost i atipičnost kao političara. Njegov političko-državnički angažman, ako nije bio neposredni izraz njegovih duhovnih opredjeljenja i životne filozofije, onda se sigurno na njih veoma tijesno naslanjao, čineći, u svojoj osnovi, vanjsku sastavnicu jedinstvenog pojavnog lika Alije Izetbegovića. Havelovski i degolovski tip, Izetbegović nije poimao, niti je mogao poimati, politiku kao puko oruđe ostvarivanja interesa, kao od etičkih obzira i zasada otuđenu djelatnost koja ne mari za principe pravde i humanosti, makar je njegovom narodu, u kriznim devedesetim, doista bio potreban lider spreman koristiti sve vještine i lukavstva politike da bi se osigurao narodni opstanak. I kako je glavnu sadržajnost njegovog intelektualnog i etičkog usmjerenja činilo islamsko učenje, koje i obrazovaniji krugovi u Evropi, a naročito bosanskohercegovačkom susjedstvu, zahvaljujući rasprostranjenim stereotipima i predrasudama, nerijetko doživljavaju i tumače kao suprotnost vrijednostima demokratije, slobode i jednakosti, to je cjelokupnoj Izetbegovićevoj djelatnosti često pripisivan nekakav skriveni smisao u smislu isključive borbe za islam i islamski poredak, što je proširivalo opseg rasprava u kojim su dominirali spekulacija i nagađanje a u drugi plan ostavljani stvarnost i činjenice. Bosanskohercegovački historičar Admir Mulaosmanović je bio itekako svjestan navedenih deformacija u pogledima na Aliju Izetbegovića, pa je u svojoj studiji o Izetbegoviću, po mom sudu s pravom, pratio dvostruki plan – težišni, politički, i ništa manje važan intelektualni i etički, čije objektivno razumijevanje, uključujući njihov suodnos, sužava prostor manipulaciji u ocjenama Izetbegovića kao čovjeka, intelektualca, državnika i političara.

Mulaosmanovićevim istraživanjem Izetbegović je prikazan u svoj punini muslimanskog intelektualca koji je nastojao izmjestiti islamska vrela i naslijede iz statične percepcije minulih stoljeća, poimajući ih kao podlogu i podsticaj širem

preporodu muslimanskih naroda na obrazovnom, društvenom i ekonomskom planu, umjesto rasprostranjenih pristupa koji, insistirajući na često beznačajnim doktrinarnim i iskustvenim finesama i zasebnostima, umotanim u teološko i šerijatsko ruho, favoriziraju razlike i pothranjuju stagnaciju. U tom smislu su Izetbegovićeve antiformalistički intonirani stavovi u različitim radovima, obraćanjima i porukama važan doprinos savremenom promišljanju krize muslimanske civilizacije te podrška pristupima i praksama koji u islamu vide inspiraciju i pokretačku snagu u pravcu pozitivne promjene, koja se prije svega treba dogoditi u pojedincu da bi eventualno mogla biti ostvariva na razini kolektiviteta. U pojavnom smislu, a to su bile i moje lične impresije, Izetbegović se po svemu doimao kao racionalist kojem je strana svaka mistifikacija, svaki dogmatizam, duhovna zatvorenost i pretjerivanje bilo koje vrste. Nije volio prazan govor nacifran frazama, bez srži, suštine i jasnoće o stvarima o kojim se govori.

Knjigom Admira Mulaosmanovića konačno se počinje popunjavati jedna ozbiljna praznina u historijskoj nauci koja tretira sudbonosna događanja posljednjeg desetljeća XX stoljeća, u kojim je Bosna i Hercegovina preživjela raspad Jugoslavije i opstala i afirmirala se kao ideja i država. To je, prema zamislima nositelja velikodržavnih ideja, bilo najmanje očekivano ishodište propasti jugoslavenske države, a najveća zasluga za takav rasplet, u personalnom smislu, svakako pripada Aliji Izetbegoviću. Mulaosmanović je uspješno oslikao političko-državnički put Alije Izetbegovića od borca za ljudska prava muslimana u Jugoslaviji do neospornog bosanskohercegovačkog i bošnjačkog lidera, koristeći se glavninom dostupnih i relevantnih objavljenih izvora, knjiga, članaka i rasprava. Vješto je osvijetlio odsustvo političke ambicije, kao karakterističan izraz njegove duhovne fizionomije, koje mu je pomoglo da očuva prirodnost, pristupačnost, osjećaj jednakosti sa drugim ljudima, ali i da u najtežim trenucima po njegov narod i državu ne prestane insistirati na univerzalnim vrijednostima i humanizaciji ljudskih odnosa. Zbog takvih pristupa protivnici i kritičari su ga smatrali nedoraslim i nepodesnim da vodi državu kojoj su neprijatelji namijenili nestajanje. Istovremeno, to ga je činilo jedinstvenim i različitim na političkoj areni Balkana devedesetih, kojom su kormilarili velikodržavni projekti, nacionalni pragmatizmi i moralni sunovrat koji je potirao temeljne vrijednosti savremene civilizacije. Jedno desetljeće nakon Alije Izetbegovića, bez obzira kako cijenio njegovo naslijeđe, u bosanskohercegovačkom društvenom i političkom prostoru osjeća se praznina na polju kredibilne politike, a ono što se danas događa podsjeća nas na Izetbegovićeve riječi kada je upozoravao da poslijeratni oporavak i prateća tranzicija neće moći proći bez nepravde, nejednakosti i zloupotreba, ali i kada je upućivao javne ličnosti i zvaničnike da moraju imati potrebnu dozu osjetljivosti i obzira prema potrebama građana, naročito boračkih i siromašnih slojeva društva.

Izetbegović je bio lider kojeg je nosio osjećaj izrazite odgovornosti spram preuzetih javnih obaveza; danas, nerijetko, javna funkcija je izvor prava i privilegija, zbog kojih se formiraju nove partije, presvlače stranački dresovi i ulazi u najrazličitije političko-stranačke nagodbe.

Mulaosmanović je obuhvatio glavninu relevantnih činjenica koje objašnjavaju Izetbegovićevu ličnost, ideje, vizije i opredjeljenja, kontekst njegovih stavova i odluka, uključujući one koje će posigurno biti predmet rasprava i sporenja u dolazećim vremenima. Neke autorove konstatacije i tvrdnje tražile su dodatnu elaboraciju i potkrjepu, a neka pitanja su ostala bez šireg razmatranja i analize. Također, autorov stil može biti predmet prijepora, sa jedne strane provokativan, dopadljiv, privlačan, bez nepotrebnih poopćavanja i teoretizacije, sa druge pak naglašeno interpretativan, sa jakim autorskim prisustvom i elementima polemike i rasprave. Pa ipak, premda je i sam autor primijetio da svojim radom ne pretendira donijeti definitivne sudove o Izetbegoviću kao političaru te da bi njegovo djelo prije svega trebalo poslužiti kao temelj budućim istraživačima iste ili srodne teme, nema sumnje da su već ovom njegovom knjigom prepoznata i rasvijetljena mnoga bitna obilježja Izetbegovićeve ličnosti te ponuđeni, u krajnju ruku, prilično relevantni i utemeljeni odgovori koji se tiče njegovog intelektualnog i državnčkog profila. Ovo djelo prezentira i tumači obilje relevantnih činjenica i detalja iz Izetbegovićeve biografije, donoseći prilično zaokruženu i konzistentnu predstavu o njegovoj osebujnoj personalnosti, ali i tegobama i izazovima državnika, mislioca i čovjeka kojeg je historija provela kroz nesvakidašnja iskustva njene hirovite dinamike.

Adnan Jahić

UDK 94

ISSN 2303-8543

**DRUŠTVO HISTORIČARA TUZLANSKOG KANTONA
ODSJEK ZA HISTORIJU FILOZOFSKOG FAKULTETA
UNIVERZITETA U TUZLI**

HISTORIJSKA MISAO HISTORICAL THOUGHT

1

HISTORIJSKA MISAO (online izdanje), GOD. I, BR. 1, 1-312, TUZLA, 2015.